

**МОВНА КОНЦЕПТОСФЕРА
ЛЕСІ УКРАЇНКИ •**

**LINGUISTIC FIELD OF CONCEPT
OF LESYA UKRAINKA**

СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПОЛІВАЛЕНТНИХ ПРЕДИКАТИВ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Розглядаються функціональні особливості полівалентних предикатів у структурній організації реченнєвої конструкції художнього твору. Визначаються семантичні групи полівалентних дієслівних предикатів та аналізується їх функціональне навантаження.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, предикат, суб'єкт, субстанціальні компоненти.

Постановка проблеми. Мова – не просто система відповідних функціонуючих знаків, а чітко організована конструкція. Проблематика будь-якого мовного явища розглядається з урахуванням водночас і його глибинної структури, і його функцій. В основу виділення полівалентних предикатів покладено валентну сполучуваність предикатного компонента з залежними від нього іменниковими компонентами. Семантико-синтаксична валентність предиката як семантично передбачувана сполучуваність його з іменниковими синтаксемами впливає на лексичний і кількісний склад необхідних субстанціальних компонентів у семантико-синтаксичній структурі речення.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку функціонального напрямку мовознавчої науки перспективними є дослідження, що з'ясовують особливості семантики предикатного компонента і його вплив на семантико-синтаксичну природу речення. У теоретичному мовознавстві дослідження, присвячені виділенню предикатів та встановленню їхньої реченнєвотвірної здатності, орієнтовані на з'ясування їх функцій у ролі організаційного центру речення. Окремі аспекти дослідження цієї проблематики знайшли відображення у теоретичних розробках Ю. Апресяна, В. Богданова, Т. Булигіної, І. Вихованця, А. Загнітка, М. Мірченка, Г. Сильницького, Л. Щерби та інших мовознавців [1; 2; 8; 3–5; 9;

11]. Предикат як реченневоформуючий компонент речення продовжує перебувати в центрі уваги лінгвістів. Значний інтерес дослідників привертають його семантичні функції та синтаксичне вживання. Розгляд полівалентних предикатів залишається проблемним питанням, оскільки у семантичному аспекті вони майже не досліджені.

Мета нашої розвідки полягає у всебічному обґрунтуванні функціональних особливостей полівалентних предикатів, зокрема предикатів дії, як компонентів, що мають найбільшу валентну сполучуваність, дослідження функціональних особливостей полівалентних предикатів у конкретних реченневих структурах і виділення їх семантичних груп. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) розглянути особливості полівалентних предикатів; 2) установити їх функціональні особливості у поетичній спадщині Лесі Українки.

У системі мови предикатні синтаксичні одиниці – це компоненти речення із семантикою ознаки. У реченневих конструкціях предикатами виступають дієслова, прикметники, прислівники. На відміну від предикатних, непредикатні одиниці є компонентами із предметним значенням. Семантичні ознаки непредикатних імен ґрунтуються на речовості (реальній предметності) позначуваних ними об'єктів. На думку І. Р. Вихованця, відмінність між предметом, з одного боку, і властивістю або відношенням, з другого, становить базу для розрізнення непредикатних і предикатних імен [3, 26]. Предикат формує зв'язок із суб'єктами чи об'єктами, які заповнюють необхідні позиції в реченні або ж можуть їх словесно не представляти. М. В. Мірченко підкреслює, що предикат не слід асоціювати (ототожнювати) з дієсловами, оскільки дієслово як лексико-граматична категорія забезпечує лише семантичну (одну із семантичних, хоч і найпоширенішу) ознаку предиката. Будучи семантично рівнозначною, така ознака може реалізуватися іншими лексико-граматичними розрядами, які мають здатність перебирати ознакові предикатні функції, або синтаксичним комплексом одиниць у бездієслівній структурній схемі [7, 125].

До полівалентних предикатів відносимо такі семантичні одиниці, які здані сполучатися з п'ятьма, шістьма і сімома залежними компонентами.

До п'ятивалентних дієслівних предикатів належать дієслова, які означають рух, напр.: *вилетіти, вилітати, відімчати, відлетіти, відлітати, виїжджати, виїжджувати, виїздити, виїхати, вимчати, впливати, від'їжджати, від'їхати, відпливати, в'їжджати, в'їздити, в'їхати, доїжджати, доїздити, доїхати, долетіти, домчати, допливати, доплисти, заїжджати, заїздити, заїхати, залетіти, залітати, запливати, заплести, їздити, їхати, летіти, мчати, над'їжджати, над'їздити, над'їхати, надлетіти, надлітати, надплисти, наїхати, наїжджувати, наїздити, об'їжджувати, об'їжджати, об'їздити, об'їхати, переїжджати, переїздити, переїхати, перелетіти, перелітати, перепливати, переплисти, під'їжджати, під'їздити, під'їхати, підлетіти, підлітати, підпливати, підплисти, повід'їжджати, повід'їздити, повідлітати, повідпливати, подоїжджати, подоїздити, поїздити, поїхати, полетіти, політати, помчати, поплисти, попереджати, попереджати, проїжджати, проїжджувати, проїздити, проїхати, пролетіти, пролітати, промчати, пропливати, проплисти, роз'їжджати, роз'їздити, роз'їхати* [10]. Варто відзначити, що серед полівалентних предикатів у творах Лесі Українки ця група є найчисленнішою.

Найчастіше поетеса вживає такі предикати:

1) „їхати”, напр.: *З'їхались* посли здалека зумисне на сьогодні [2, 52]; ...*він з Германії приїхав* [2, 103]; *Як же ти сюди заїхав?* [2, 302]; *Скажи моєму Дев, щоб конечно в Голландію поїхав* [2, 308]; *Я вже давно по Новім світі їжджу* [2, 319]; *Я їдив раз по рибу до вас в Карпернаум* [2, 331]; *Він так проїхався по місту, неначе для розривки римська пані* [2, 335]; ...*хто їде – на темницю гляне* [3, 58]; *Ми їдемо, спочинку ні хвилини* [3, 103]; *Їхали ми на узгір'я Ай-Петрі* [3, 158]; *а може б, ти, Річарде, таки туди поїхав?* [2, 260]; *Було, часом мама в місто виїжджає* [1, 219];

2) „мчати”, напр.: *Імчить* залізний велетен мене [3, 86];

3) „літати”, напр.: *На крилах фантазії думки літають* В країну темної ночі [3, 46]; *Швидко рідних визволяти козаки летіли* [3, 91]; *Перелітала [пташина] найвищій гори, – Мала крильцята прудкі* [3, 111]; *Мов хвилі гірського потоку сріблесті, Летять* голоснії пісні [3, 127]; *Тут незабаром прилетів* патруль [3, 131]; *У темряві тасмній серед ночі До мене часто гість непевний приліта* [3, 140]; *...тихий спів... на крилах думок у пустиню, У зруйноване Божеє місто летів* [3, 146]; *Ось летять на тебе дряпіжники з обличчям мідяним* [2, 281];

4) „плинути”, напр.: *Той у північ на море поплине, Хто не думає ранку дождати* [3, 98]; *Плиньмо* геть за тебе корабельне місто, Там, де нам прекрасно [3, 99];

5) „линнути”, напр.: *...прилинь до мене, чарівнице мила,* [3, 117]; *Хай же думка моя вільно лине* [3, 98]; *...у небесні простори несила моя ще полинуть* [3, 81]; *То швидко полине* поді тая тучная зррая далеко шляхами-тернами. *Полине* за синєє море, *полине* за гори, *Літатиме в чистому полю* [3, 42]; *... а з ним прилинули* пісні пташині [3, 118]; *І все-таки до тебе думка лине, Мій занапащений, нещасний краю* [3, 122]; *Все, все покинуть, до тебе полинуть, Мій єдиний, мій зламаний квіте!* [1, 259].

6) „плисти”, напр.: *...тими байдаками, легкими чайками ... плили на сей бік за козаками* [3, 91]; *Як би я тепер хотіла У мале човенце сісти і далеко на схід сонця Золотим шляхом поплисти!* [3, 96]; *Поплила б я на схід сонця, А від сходу до заходу, Тим шляхом, що проложило Ясне сонце через воду* [3, 96]; *Час тихо упливає рік за роком* [1, 239];

7) „здійматися”, напр.: *Все вище й вище я здіймався на крилах мрій* [2, 236];

8) „вивести”, напр.: *...в край новий Ізраїля виводив Бог з Єгипту* [2, 239];

9) „привести”, напр.: *Той Юда сторонський привів* сторожу на вчителя свого [2, 327]; *І, може, приведуть* не раз прокляті дні Лихої смерті грізную примару [3, 139]; *От ти знову якусь*

*ворожку **привела** [2, 65]; Так колись Ізраїля Він в Ханаан **повів** з Єгипту, з дому праці [2, 208]; я піду та **приведу** сюди дружину вашу [2, 239]; ...він її **привів** не для розпусту [2, 273].*

Слід зазначити, що Леся Українка, використовуючи у творах п'ятивалентні предикати, не завжди вживає біля них ті лексеми, які валентно вимагаються семантикою даного предиката. Також помічено, що валентне оточення деяких предикатів, зокрема, *летіти, плинати, линати*,— поетеса у контексті звужує. Найчастіше це стосується нівеляції локативних синтаксем та інструментальної синтаксеми. Однак відсутність синтаксеми у розглядуваній конструкції досить легко встановлюється із досліджуваного контексту.

До шестивалентних дієслівних предикатів відносимо ті лексеми, які позначають об'єктне і суб'єктне переміщення. До них належать такі дієслова, як: *внести, вносити, винести, виносити, віднести, відносити, донести, доносити, занести, занестися, заносити, заноситися, знести, нанести, наносити, наднести, надносити, нести, принести, приносити, перенести, переносити, піднести, підносити, пронести, проносити, рознести, розносити* та ін. [10]. Кількість дієслівних предикатів цієї групи є незначною.

Субстанціальні синтаксеми шестивалентних полівалентних предикатів передають значення діяча. Семантико-синтаксична функція особи, яка виконує дію, виражається назвами істот, напр.: *Ой **понесли** конвалію У високу залу, **Понесла** її з собою Панночка до балу [3, 52]; Чи пам'ятаєш ти казку-дивницю, Як то колись **принесла** Тую цілющу-живущу водицю Дрібна пташина мала [3, 110]; Богам були рівні співці-лавреати І гордо **носили** коштовнії шати У панськiм магнатськiм гурті [3, 179]. Поширені конструкції, у яких особа виражена займенниками, напр.: *Я все покидаю: садочки рясні, І темні діброви, і ниви ясні, З собою **несу** я лиш рідні пісні [3, 84]; І знову прийдеться покинутій мені Не жити, а **нести** життя своє, мов кару [3, 139]; В гаю святому у ніч Артемідину жертву таємну **принесли** ми [3, 169]; ...мир твоїй душі **прислав** він [3, 133];**

Дядьку, ось пожди, я хрусту **принесу** [2, 208]; **Носити** цеглу і місити глину і я здолаю [2, 234]; Він погляд свій услід їм **посилав** [2, 59]; Повернися у свою країну, **понеси** їй звістку благодатну [1, 234]; **І понесли** мене вгору шляхом променистим [3, 180]; Вони тобі вітання **засилають** [2, 303]; Чи не здається їм, що **принесуть** з собою Новії, ще не співані пісні [3, 181]; Прісцілло, накажи вина **принести** і ще чого [2, 31].

У реченнях типу: *Та доки ж ми **носитимем** жалобу по стародавніх цнотах?* [2, 29]; *...Руфіне, чи довго ти збираєшся **носити** оцю жалобу духу самовільну?* [2, 30]; *Се й в Римі всяк, хто **носить** тогу, знає* [2, 68] – поетеса вживає вторинне значення полівалентного предиката.

Семивалентні полівалентні предикати позначають переміщення певного об'єкта суб'єктом, напр.: *ввезти, ввозити, везти, вивезти, вивозити, відвезти, вивозити, відекспортувати, відекспортувати, відімпортувати, відімпортувати, відправити, відправляти, відтранспортувати, відтранспортувати, доекспортувати, доекспортувати, доімпортувати, доставити, доставляти, дотранспортувати, дотранспортувати, завезти, завозити, звезти, звозити, заекспортувати, заекспортувати, затранспортувати, затранспортувати, експортувати, імпортувати, навезти, навозити, надвезти, надвозити, назвезти, назвозити, перевезти, перевозити, передоставити, передоставляти, переекспортувати, переекспортувати, переімпортувати, переімпортувати, переміщати, переміщувати, перетранспортувати, перетранспортувати, переправити, переправляти, повідвозити, повивозити, повозити, подоставляти, позавозити, позвозити, поекспортувати, поекспортувати, попереозити, потранспортувати, потранспортувати, привезти, привозити* тощо [10]. Ці дієслівні предикати становлять незначну групу і представлені предикатами руху, що позначають орієнтоване щодо початкового і кінцевого пункту переміщення об'єкта, яке здійснює суб'єкт через якийсь шлях або простір.

Вживання семивалентних предикатів у поезіях Лесі Українки обмежене, напр.: *...можна й те дістати, що ти з Італії **привіз**?* [2, 215]. У функції суб'єкта дії також можливе використання іменників – назв предметів. У досліджуваних творах це не виявлено. Суб'єктна синтаксема, зумовлена семантико-синтаксичною валентністю названих вище предикатів, функціонує у формально-синтаксичній позиції підмета і виражена називним відмінком.

Для вираження певного емоційного настрою досить часто вживаються полівалентні предикати у сполученні з суб'єктною синтаксемою, що має назву предмета. Це переважно лексеми абстрактного значення:

1) „думка”, напр.: *Твоя думка ... **принесе** з чарівної країни Краплю живої роси* [3, 111]; *Мрія **полине** із думкою вкупі* [3, 110]; *Хай же та мрія із думкою вкупці **Лине** в незнані світа* [3, 111]; *Твоя думка ... **принесе** з чарівної країни Краплю живої роси* [3, 111]; *Швидше тої чайки вони [думки] **перелетять** у ту країну, Де небо ще синіє як весняне* [3, 95];

2) „вітер”, напр.: *Хоч би мені вітри **принесли** звістку* [3, 171]; *хвилина, напр.: Та завжди першую колючую тернину **Приносила** хвилина воріття* [3, 181]; ***Пролітав** буйний вітер над морем, По безмірнім, широкім просторі* [3, 145]; ***Пролітав** буйний вітер в пустині, По безкрайому, мертвому полі* [3, 145]; ***Пролітав** буйний вітер край вежі, Що стояла самотньо на кручі* [3, 145];

3) „пісня”, напр.: *І **линуть** [пісні] з північними вітрами спільно Високо під ясні зірки* [3, 128]; *По світі широкому буде та пісня **літати*** [3, 42];

4) „час”, напр.: *Вже **пролетів**, немов пташка зальотна, Весняний той час* [3, 60];

5) „весна”, напр.: *Вона [весна] **летіла** хутко, мов стокрила, За нею вслід співучії пташки* [3, 118].

Також активно функціонує суб'єктна синтаксема конкретного значення: *серце, крило, гай, хвиля, човен*, напр.: *І любий гай свій відгук з ним **прислав*** ([3, 118]; *Пісні вернулись плакати на*

могили Палкого серця, що **носило** їх [3, 151]; **Плине** білий човник [3, 99]; **Хвиля несе подарунок йому** [3, 156]. Явища персоніфікації спричиняють перенесення властивостей діяча на назви конкретних або абстрактних предметів.

Висновки. Полівалентні предикати представлені у поетичному доробку Лесі Українки опорними предикатами: „іхати”, „летіти”, „плисти”, „нести”, „везти”. Найуживанішими є п’ятивалентні дієслівні предикати, що представлені лексемами: „іхати”, „мчати”, „літати”, „плинути”, „линути”, „плисти”, „здійматися”, „вивести”, „привести”. У функціонуванні шестивалентних предикатів (опорний предикат „нести”) використано первинне і вторинне лексичне значення цих предикатів. Семивалентні предикати найменш уживані і представлені лексемою „привезти”. У поезіях і драматичних творах Лесі Українки здійснено відбір найточніших, найвиразніших лексем, використано саме ті слова, які відповідають мовній ситуації. Мовна палітра творів видатної волинської поетеси потребує подальших досліджень.

Література

1. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола.– М.: Наука, 1967.– 252 с.
2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения.– Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977.– 200 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення.– К.: Наук. думка, 1983.– 219 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови.– К.: Наук. думка, 1992.– 222 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія.– Донецьк: Б. в., 2001.– 662 с.
6. Масицька Т. Є. Семантичні типи дієслівних предикатів // Наук. вісн. Волин. держ. у-ту ім. Лесі Українки: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.– Вип. 1.– 1996.– С. 151–155.
7. Марченко М. В. Структура синтаксичних категорій.– Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. у-ту ім. Лесі Українки, 2001.– 340 с.
8. Семантические типы предикатов.– М.: Наука, 1982.– 365 с.

9. Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов // Проблемы структурной лингвистики.– М.: Наука, 1973.– С. 373–391.

10. Словник української мови: В 11 т.– К.: Наук. думка, 1970–1980.

11. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность.– Л.: Наука, 1974.– 428 с.

Використані джерела

1. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т.– Т. 1.– К.: Наук. думка, 1975.– 447 с.

2. Українка Леся. Твори: В 2 т.– Т. 2.– К.: Наук. думка, 1987.– 723 с.

3. Українка Леся. Поезії. Поєми.– К.: Дніпро, 1989.– 501 с.

Masytska T. Semantic Functions of Polyvalent Predicates in the Works of Art of Lesya Ukrainka.

The functional features of polyvalent predicates in structural sentence construction in the work of art are investigated. The semantic groups of polyvalent verb's predicates and their function are analyzed.

Key words: semantic and syntax structure of sentence, predicate, object, substantial components.